

Oude raaien in Zundert

Ger Verschuren

Inleiding

*'k verstrekte een baaken
niet voor lootzen op de baaren
maar voor al
wie in heij woestijnen stond verdoaald*

Met deze strofe dichtte Pieter Nuijts in 1743 de functie van de toren van de Grote Kerk te Breda als oriëntatiepunt voor hen die zich op de voormalige heidevlakten rond Breda bevonden (Van Goor, 1744, p. 77). Niet alleen de toren van Breda vormde een markant punt in het boomarme landschap, tal van hoge bouwwerken en andere afwijkende structuren kwamen als oriëntatiepunt in aanmerking.

Hoe opener het landschap, des te belangrijker werden dergelijke punten. Dit niet alleen voor hen die waren verdoald, maar ook voor hen die hier beroepshalve aanwezig moesten zijn. Zo ook voor de landmeters die, in opdracht van de heer van Breda, de venen van Zundert vanaf 1398 in kavels begonnen te verdelen.

In 1987 werd een landschapshistorisch onderzoek naar de bezittingen van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten bij Zundert afgerond (Verschuren, 1987). Zowel wat betreft het verveningsverleden als de huidige ruimtelijke opbouw van de landgoederen Oude Buisse Heide en De Moeren vormden raaien, die in een grijs verleden door landmeters werden getrokken, een belangrijk uitgangspunt.

Oriëntatiepunten en werkwijze

Het landschap bestond destijds uit een groene en bruinrode zompige massa van niet-ontwaterd hoogveen met nauwelijks enige opgaande begroeiing. Als oriëntatiepunt hierin kwamen diverse puntelementen in aanmerking, die duidelijk contrasteerden met het omringende

landschap. Allereerst waren dit de kerktorens, die tot ver aan de horizon zichtbaar waren. In de Zundertse venen werden de torens van Zundert, Nispen en Loenhout gebruikt. Ook de molen van Essen diende als oriëntatiepunt.

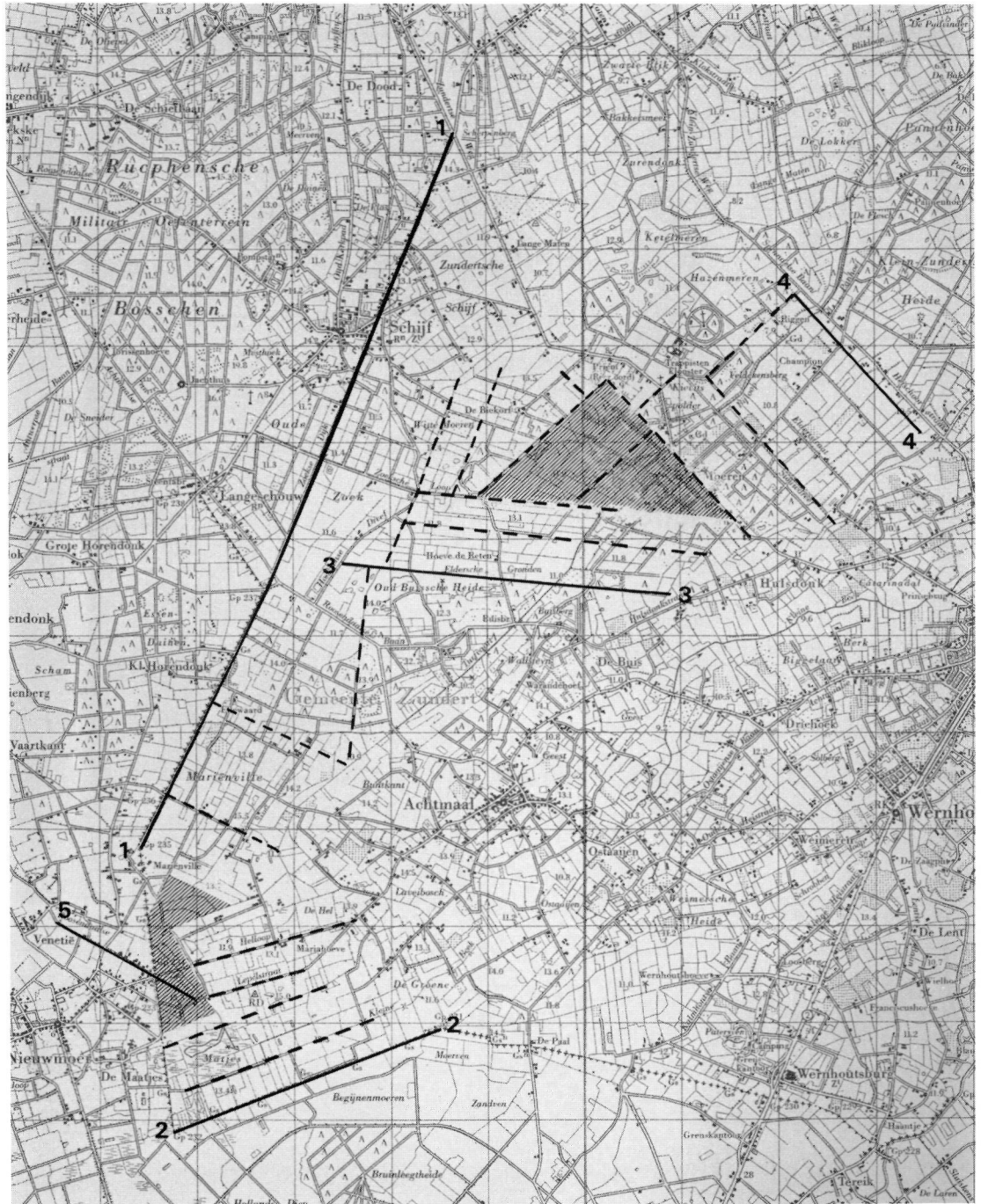
Op de tweede plaats waren dit geomorfologische elementen, zoals zandopduikingen in of aan de rand van het veen. Deze vielen vooral op door de afwijkende vegetatie. Opmerkelijk is dat deze zandopduikingen vaak als "berg" werden aangeduid, bijvoorbeeld de Blijenberg (nu Nieuwmoer ten zuidwesten van Zundert) en de Scherpenberg onder Rucphen. Een aanduiding als "berg" lijkt hier echter nauwelijks op zijn plaats, zeker gezien het feit dat de hoogteverschillen destijds werden genivelleerd door het dikke veenpakket. Dit is als volgt te verklaren. Waar de veenlaag dun of zelfs afwezig was kon zich een boom- of struikvegetatie handhaven waarvan de kroon op grote afstand sterk contrasteerde met het vlakke veen. De vegetatie manifesteerde zich als een verhoging en de benaming "berg" zou hiervan kunnen zijn afgeleid.

Andere afwijkende landschapselementen die als oriëntatiepunt werden gebruikt, waren het Coeckelmeer, vermoedelijk een meerstal ter hoogte van het huidige Ketelmeer onder Zundert, en de "Elendige Berk", later Hanne Wiewou genoemd en nu grenspaal nr 232 op de Nederlands-Belgische grens. Elendig kan hier gelezen worden als eenzaam en het betrof vermoedelijk een solitaire boom.

Tenslotte kan een punt bij het vaststellen van (concessie)grenzen willekeurig zijn gekozen. Zo beschrijft Van der Hoeven (1920, p. 349) het

Legenda bij figuur 1.

	Raai
	Afgeleide van een raai
	Overhoek

Figuur 1. Overzichtskaart van het gebied rond Zundert.

relaas van een grensscheiding tussen het Land van Breda en Hoogstraten. Hendrik van Nassau zou in het begin van de 16e eeuw zijn degen op een willekeurige plaats in de grond hebben gestoken, zeggende: *Daer steke ick den paele en legge daer op mijne handschoen. Soo wien die naer sijnen sin niet en staet dien segge daer tegen en neme dien handschoen daer aff.* Dit punt werd daarop vastgelegd door het graven van een put waarna het geheel feestelijk werd afgesloten door het slachten en nuttigen van een koe. Sindsdien heette deze put de Koeput, nu grensmaal 226. Ook grensmaal 231 werd in het verleden de Koeput genoemd en kan op gelijke wijze zijn ontstaan.

Op het moment dat landmeters het nog relatief maagdelijke veen van Zundert betraden moeten zij zich in deze vlakke massa verloren hebben gewaand. Hierop volgend moeten zij zich de vraag hebben gesteld waar te beginnen met het vaststellen van jurisdictie- of concessiegrenzen. De afwezigheid van natuurlijke herkenningspunten noopte hen zich vast te klampen aan oriëntatiepunten in of buiten het veen of willekeurig punten te kiezen. Dit laatste is wel bekend van het vaststellen van jurisdictiegrenzen (de Koeputten) maar niet van het vaststellen van grenzen voor uit te graven moerconcessies voor zover het de venen van Zundert betreft.

Nadat de landmeter zijn punten had gekozen werd hiertussen een denkbeeldige lijn getrokken, de raai, en in het veld zichtbaar gemaakt door middel van palen en kruisputten. Bij het afbakenen van uit te geven moerconcessies kon men, uitgaande van deze basislijn of raai, door constructie van loodlijnen en/of parallelle lijnen een concessieblok van een (vooraf?) bepaalde grootte vaststellen. Ook deze lijnen werden gemarkeerd door palen en putten. Omdat houten palen makkelijk verweren werden deze, nadat de landmeters hun werk hadden gedaan, vervangen door meer definitieve afbakeningen als sloten (vaarten, riolen en laken c.q. leikes) of stenen palen.

Bij een volgende opmeting oriënteerden de

landmeters zich op de oude lijnen zodat een reeks van parallel lopende lijnen ontstond. Omdat het veen in Zundert werd afgegraven vanuit drie punten (het Royale Moer zuidoost, het Vogelenmoer zuidwest en het Beneden Moer noord) ging men uit van evenzoveel raaien met hun parallellen (afgeleide raaien). Dit had als consequentie dat daar waar de afgeleiden elkaar kruisten, overhoeken werden ingesloten (figuur 1). Deze overhoeken werden als moerrestanten van soms nog aanzienlijke oppervlakte uitgegeven.

De raaien

Binnen de gemeente Zundert konden, in chronologische volgorde, vijf raaien worden onderscheiden.

1. De raai van de Blijenberg op de Scherpenberg. In geen van de mij bekende archiefstukken staat deze raai beschreven. De richting van deze lijn is echter zo overduidelijk, dat er niet aan getwijfeld hoeft te worden dat hieraan het leggen van een raai ten grondslag heeft gelegen. De raai Blijenberg/Scherpenberg moet zijn ontstaan bij het vaststellen van het jurisdictiegebied van Breda en zal daarom dateren uit de 12e eeuw. Omdat het hier een heerlijkheidsgrens betrof, fungeerde deze raai tevens als grens voor moerconcessies en werd een aantal loodlijnen en parallelle lijnen hiervan afgeleid.
2. De raai van de "Elendige Berk" op de Koeput (grensmaal 231). Ook deze raai fungeerde als jurisdictiegrens en kan daarom eveneens dateren uit de 12e eeuw. In 1520 werd hier de eerste moerconcessie verleend *aen de pael van Hanne wie wou*¹. Latere concessies, zowel naar het noorden (Zundert) als het zuiden (Wuustwezel), werden uitgezet op lijnen die parallel aan deze raai waren getrokken.
3. De raai van de toren van Nispen op de toren van Zundert. Deze raai werd gelegd bij de uitgifte van 200 bunder moer in 1427² en

werd voor het eerst vermeld in 1482³. Van deze raai werden nadien loodlijnen en parallelle lijnen afgeleid.

4. De raai van het Coeckelmeer op de toren van Zundert. Deze raai werd gelegd bij de uitgifte van het Vinkenbroekse Moer omstreeks 1500⁴. In 1521 kreeg Jan van Renesse c.s. een concessie aan een riool⁵, die in 1643 de raai van het Coeckelmeer op de toren van Zundert werd genoemd⁶.
5. De raai van de molen van Essen op de toren van Loenhout. Deze raai werd genoemd in een rapport van Arnout de Beaumont uit 1643⁷ en behoorde volgens Leenders (z.j.) bij een concessie verleend vóór 1535.

Omdat bovengenoemde raaien elk een eigen richting hadden sloten zij, waar ze elkaar raakten, overhoeken in. De grootste overhoek werd ingesloten door de raaien Coeckelmeer/Zundert en Nispen/Zundert. Deze werd in twee delen uitgegeven in 1618 (Brouwersmoeren, nu Het Anker) en 1646 (80 bunder)⁸. Ook de loodlijnen op de raai Blijenberg/Scherpenberg en de lijn die parallel liep aan de raai Ellendige Berk/Koeput sloten een overhoek in. Deze is echter klein en nauwelijks te onderscheiden van de overhoek die werd ingesloten door de afgeleide raaien Essen/Loenhout en Ellendige Berk/Koeput.

Nadat het veen was afgegraven werden kortere of langere tijd daarna de gronden ontgonnen voor bos- en landbouw. De soms vervallen riolen en vaarten werden hierbij aangewend voor de afwatering. Hierdoor werd het gehele stelsel van raaien en hun afgeleiden gefixeerd en vormt dit nog steeds de grondslag van de parcelering in het voormalige veengebied binnen de gemeente Zundert.

Historisch-geografisch belang

Het onderkennen van raaien als hierboven beschreven is van groot belang voor het historisch-geografisch onderzoek. Zo konden door de reconstructie van de raaien Nispen/Zun-

dert en Coeckelmeer/Zundert 17 aaneengesloten moerconcessies met een gezamenlijke oppervlakte van 1700 ha. worden getraceerd. Deze concessies werden uitgegeven tussen 1398 en 1654 (Verschuren, 1987, pp. 26-31).

De vorm en ligging van deze concessies, alsmede de methoden die werden gevolgd bij de vervening verklaren voor een belangrijk deel de landschapsstructuur van de landgoederen Oude Buisse Heide en De Moeren. Het praktische nut hiervan is dat de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten nu in staat is de cultuurhistorische waarden van haar bezittingen in Zundert, inclusief die van historisch-geografische aard, in haar beheer op te nemen en veilig te stellen.

Tenslotte geven deze raaien, getrokken tussen twee punten, ons een beeld van de openheid van het historische landschap.

Noten

- Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage (ARA), Nassausche Domeinraad fol. 283v nr XLJ en XLIJ
2. idem, fol. 279v nr XXIIJ
3. idem, fol. 281v nr XXXIIJ
4. idem, folio 287v nr L. De moerlieden van Etten verzochten in 1560 om continuering van deze concessie.
5. ARA, Nassausche Domeinraad inv. Hingman nr. 1018 fol. 147
6. idem, fol. 210
7. idem, fol. 210 en volgende
8. idem, fol. 72 en 297

Literatuur

- GOOR, H. van (1744). Beschrijving der Stadt en Lande van Breda. J. v.d. Kieboom, 's-Gravenhage.
- HOEVEN, H. van der (1920). Bijdragen tot de kennis der geschiedenis van Zundert en Wernhout. Vorselmans, Zundert.
- LEENDERS, K.A.H.W. (z.j.). Aantekeningen gedeponeerd in het Gemeentearchief van Breda.
- VERSCHUREN, G.A.C.M. (1987). Waar vogelen vlogen en bloemen bloeiden. Ver. tot Behoud van Natuurmonumenten, 's-Graveland.